

Т. Ф. Дорохіна, О. А. Кіріченко

ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ НІЖИНЩИНИ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 РР. НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «НІЖИНСЬКІ ВІСТІ»

Здійснено аналіз матеріалів, викладених на шпальтах «Ніжинський Вістей» 1942–1943 рр., схарактеризовано її тематичні рубрики, що дозволило реконструювати події, пов'язані з життєдіяльністю населення міста та району під час німецької окупації 1941–1943 рр..

Ключові слова: окупація, газета, рубрика, культура, релігія, освіта.

Преса середини минулого століття була популярним та доступним джерелом інформації, що віддзеркалювало настрої суспільства, розповідало про події, явища як в Україні, так і світі. Видання окупованої України, а саме газети, привертають увагу дослідників, оскільки різняться за змістом від представлених радянських матеріалів.

Німецька влада на окупованих територіях створила адміністративну мережу, яка в різний спосіб контактувала з місцевим населенням, передусім через пресу. Легальні періодичні видання регулярно публікували окрім воєнних повідомлень, документи офіційної влади щодо регламентації громадського життя. Зрозумілими є труднощі, складні моральні й психологічні умови у яких випало працювати колективам редакцій – постійний нагляд, тиск окупаційної влади, чітко визначені рубрики газет, непередбачувана реакція місцевого населення на представлену інформацію тощо. Борис Черняков у статті «Періодична преса на окупованій території України» надав перелік видань України періоду окупації до якого увійшла газета «Ніжинські Вісті», проте без характеристики часопису [17]. Про життя окупованого Ніжина виклали інформацію на сайті *Ucraina Inter Arma: «Українська військова історія»* Георгій Топільський та Володимир Шевченко, схарактеризувавши воєнні події в місті і його околицях з червня-

серпня 1941 р. по вересень 1943 р., рух Опору, а також представили фото і деякі екземпляри місцевих карт [14].

Газета «Ніжинські Вісті» виходила з 21 березня 1942 р. до 30 травня 1943 р. Редакторами газети по чергово були І. Ярешко, М. Лисий та С. Ярошевський. Більшість представлених статей не мали авторського підпису. З вказаних авторів можна виголосити наступні прізвища: С. Явір, М. Лисий, О. Плюта, К. Альбрехт, М. Лук'янов, Я. Сидорець, В. Пухтинський, Л. Шимко та ін. Населення м. Ніжина та його району мали можливість отримувати новини зі шпальт газети двічі, а інколи до чотирьох разів на тиждень. Найбільш популярною була інформація: повідомлення з усіх територій воєнних дій (назва рубрики – «Повідомлення з фронту»); критика радянської влади, її культури та виховання; про новий підхід до розподілу землі у сільській місцевості; життя в Німеччині, листи остарбайтерів з Німеччини; про культурно-просвітницьке життя району, області; повідомлення (оголошення), що мали відношення до місць та жителів району.

Відомості з фронту у всіх ЗМІ області представлялися, як правило, однакові. Мова переважно йшла про перемогу німецької армії та нищівні поразки радянської, про перемоги союзників Німеччини тощо. Так, наприклад повідомлення від 8 липня 1942 р.: «Німецькі наступальні армії на просторі в 300 кілометрів між Курськом і Харковом оточили сильні частини совєтів. Вони неминуче будуть знищені. <...> Здобич, захоплена в Севастополі, така велика, що і до цього часу не може бути підрахована. Німецькі підводні човни і бойові літаки знищили на Льодовитому океані призначений для Мурманська конвой на 108.000 брт. У Африці англійці кинули проти німецьких військ останні резерви. Зараз біля дельти Ніла триває великий бій» [7]. Зрідка до воєнних повідомлень додавали карти військових дій. Такими звідомленнями нова влада намагалася запевнити населення, що німецька армія є непереможною, життя на окупованих

територіях не має зворотнього шляху, люди не повинні боятися повернення «совєтів» і т.д.

З початком окупації Ніжин розпочав відбудовуватися, про що йде мова в одному з перших номерів «Ніжинських Вістей»: «Без ударництва, суботників, стахановщини, що збільшувала робочий день робітника, зразу було відновлено водогін, електросвіт, пекарні. Уже відремонтовано 2 мости, найбільший будується, збудована пожежна вишка, встановлюється ще один дизель на електростанції обоззаводу, пущений бондарний завод, частково обоззавод, пивзавод, ремонтується олійзавод, відкривається ремконтора, розширюється Гоголівська вулиця, відбудовується засолзавод. Так трудящі міста загоюють свої рани, нанесені їм більшовицькою руїною» [1]. Про те, що нова влада працювала на перспективу, вказує її діяльність у сфері будівництва доріг, мостів, відновлення господарств. Протягом зими 1941 р. – весни 1942 р. проводився комплекс організаційних, економічних, соціальних та інших заходів щодо життєзабезпечення населення в умовах війни, про що відмічалось в окремих статтях газети. На шпальтах відмічали старанних селян Ніжинського району, а саме з с. Крапивного, Липового Рогу, Малої Кошелівки, Черняхівки та інших, які не тільки підтримували заходи, а й допомагали реалізувати плани нової влади [15]. Час від часу на сторінках газети друкували постанови, пов'язані з доглядом за дорогами. Так, грудневий номер газети 1942 р. повідомляв про обов'язкову участь всього сільського населення у будівництві доріг – 6 днів на рік разом з тягловою силою (кіньми та волами). З селян, котрі не відпрацювали 6 днів, стягувалося 4 крб. 36 коп. на рахунок райстаростату. Хто відмовлявся брати участь у будівництві доріг карався штрафом у сумі 100 крб., а у випадку повторної відмови – Польова Комендатура карала порушника ув'язненням або передавала в «лагер примусової праці». Від участі у роботі звільнялися інваліди першої та другої групи, службовці громадських та державних установ, службовці «релігійних культів», вагітні жінки за 2 місяці до пологів та 2 місяці після пологів, а також жінки, які мають грудних дітей і годують

їх. Старшин громади зобов'язували виділяти шляхові бригади та постійних ремонтників, тримати в проїзному стані шляхи «непрофільовані та природньо-грунтові», що проходили в межах сільських старостатів. Дорожня інспектура зобов'язувалася забезпечити старост сіл технічними вказівками [8]. Дороги були невід'ємними артеріями сполучення і відігравали важливу роль у ході війни, в житті сіл та міст, тому утриманню доріг приділялося багато уваги.

Зі шпальт газети дізнаємось про заборону працювати на початку квітня 1942 р. у місті ринків. Це було пов'язано з дефіцитом харчових продуктів, зростанням на них цін та діяльністю «чорних торговців». «Бували випадки, що коробка сірників коштувала 25 карбованців, тоді як тепер кожен ті самі сірники може добути у кооперативі за 25 копійок». В статті обіцяли, що після «зладження колосального апарату і вирівнювання ринку», ця проблема буде вирішена [19]. 9 травня у «Ніжинських Вістях» було надруковано розпорядження польового коменданта про відкриття 10 травня 1942 р. базару, у якому виголошувалися наступні вимоги: базарним днем буде кожна неділя з 10:00 до 15:00 години; продаж товарів дозволявся особам, які отримали посвідчення від Польової Комендатури; посвідчення видавали старости; заборонено було продавати м'ясо свинини, яловичини, конини, баранини, птахів, а також жири; не дозволяли продавати картоплю, крупи, пшоно, збіжжя, молоко, масло, вершки, сир та яйця; дозволялося продавати кроляче м'ясо та інші товари, які не перераховувалися вище; обмін товаром був заборонений. Особи, які отримали дозвіл торгувати, повинні були звернутися до довірених осіб міського управління, представити посвідчення про дозвіл торгувати та список товарів. Крім того, до кожного місця продажу вимагалось «прибавити» затверджений реєстр цін і порушувати його категорично заборонялося. Недотримання вимог каралося в'язницею або грошовим штрафом [11]. Базар був невід'ємною складовою життя містян, оскільки вирішував проблему товарозабезпечення населення та виконував комунікативну функцію – допомагав обмінюватися інформацією,

новинами, плітками тощо. Восени кількість базарних днів було збільшено до трьох, а саме: середа, п'ятниця та неділя [4].

На початку 1943 р. Управління відділу охорони здоров'я міста після перевірки роботи ринку розкритикувало його санітарний стан. Для ліквідації недоліків була видана Постанова від 15 січня 1943 р. у якій вказувалося, що громадяни, які торгують на базарі кулінарними виробами – котлетами, піріжками, млинцями тощо, повинні щомісяця проходити огляд у туберкульозному та венеричному диспансерах і мати при собі відповідну довідку. Крім цього, торговці повинні провірятися на бацілоносійство (тифозної групи) в лабораторії санітарної станції. На особливу увагу заслуговує й вимога щодо якості й представлення продуктів – харчові продукти повинні бути свіжими, високої якості й розміщуватися на чистому посуді. У Постанові йшла мова й про новоутворені харчові підприємства (державні, кооперативні, приватні): до початку роботи вони повинні були отримати дозвіл на проведення своєї діяльності від Ніжинської санітарної станції. Хто ще не зробив цього – мали негайно це виправити і таким чином уникнути покарання [9].

У листопаді 1942 р. з'явився новий порядок постачання харчових продуктів у Ніжині для робітників, службовців та їх сімей, що суттєво допомогло для багатьох громадян вирішити нагальні проблеми життєзабезпечення. Все міське населення поділили на чотири групи, для кожної з яких встановили норму на отримання харчових продуктів. Перша група – це звичайні споживачі з міського населення, які на продуктову картку щотижня отримували: 100 г м'яса, 1,5 кг хліба, 2 кг картоплі. Друга група – родини осіб, які працювали у сфері інтересів нової влади Їхня щотижнева норма «на душу» складала: 100 г м'яса, 1,5 кг хліба, 2 кг картоплі. Третя група – робітники та службовці установ нової влади. Кожен з них отримував на тиждень: 200 г м'яса, 2 кг хліба, 500 г крупи, пшона тощо, 2,5 кг картоплі. Четверта група – це особи, робота яких пов'язана з важким фізичним навантаженням, їхня тижнева норма продуктів: 300 г м'яса, 2,5 кг хліба, 500 г

круп, пшоно тощо, 250 г цукру та 3,5 кг картоплі. Автор статті порівняв харчове забезпечення містян з довоєнним і зазначив, що такі зміни були великим досягненням у підвищенні життєвого рівня міста [6].

«Ніжинські Вісті» приділяли багато уваги питанням відновлення інституту релігії на Ніжинщині. На шпальтах газети часто виголошувалися тексти релігійного характеру, особливо яскраво вони виглядали з нагоди календарно-обрядових свят. Крім цього, в газетах розміщали повідомлення (оголошення) про служби у церквах, про прибуття до Ніжина церковних діячів тощо. На Великдень 1942 р. німецьке командування підготувало подарунки місцям, про що повідомили у газеті: кожен мешканець додатково через міський кооператив отримає 1 кг м'яса та 1 кг пшеничної муки [12]. У травні 1943 р. газета розмістила статтю «Церковне життя», у якій представила повну статистичну інформацію про кількість функціонуючих церков, задіяних служителів культу різного рівня тощо. Отже, на 1942 р. у місті було відновлено діяльність 6 церков, та вже з початком 1943 р. у Ніжині їх нараховувалось 11: церква Благовіщенського монастиря, Троїцька, Всіхсвятська, Покровська, Хрестовоздвиженська, Богоявленська, Пантелеймоно-Василівська, Михайла та Гавриїла, Вознесенська, церква на Троїцькому цвинтарі; отримали дозвіл на функціонування Руська православна та Українська автокефальна церкви [16].

«Ніжинські Вісті» намагалися якомога більше приділити уваги висвітленню культурно-просвітницького життя Ніжина, області та України загалом. Публікації були присвячені біографіям митців, їх літературному, художньому тощо доробку: М. Лисенку, О. Кобилянської, М. Гоголя, Б. Грінченка, М. Зерова, П. Куліша, Г. Косинки, Г. Сковороди, Л. Глібова та ін. Особливою популярністю серед ніжинців користувалися театри. Інформацію про репертуар місцевого театру, вистави гастролерів, програма кінотеатру розміщалися на останній сторінці газети. Про відкриття у Ніжині Національного драматичного театру імені М. Кропивницького 26 жовтня 1941 р. повідомила стаття «Народження театру», в якій йшла мова про плани

та завдання театрального колективу, молодих та талановитих акторів. Репертуар театру презентував переважно українську класику: «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Наймичка», «Безталанна», «Сорочинський ярмарок», «Циганка Аза» та ін. [5].

Питанню освіти на Чернігівщині приділялася особлива увага. Відкриття початкових шкіл на початку 1942 р. планувалося по всій області. На кінець 1941 р. було призначено завідувача Ніжинським відділом освіти – Я. А. Степанова, який отримав завдання відкрити школи до березня 1942 р. «Ніжинські Вісті» регулярно представляли статті, присвячені народним та фаховим школам району. У березні-квітні 1942 р. у місті працювало 6 народних шкіл. У вересні 1942 р. Я. А. Степанов розмістив статтю, яка розпочиналася словами: «Після уходу жидобільшовистської влади школи розпочали виховувати учнів по справжньому». У тому ж році Ніжин відкрив 3 фахові школи, а у 1943 р. їх було вже 5 [10]. На шпальтах газет розміщували оголошення про набір учнів в технічне училище, фельшерсько-окушерську та агрономічну школи, школи садівництва та шовківництва, Слушно зазначити, що у Ніжинському районі на 1942 р. працювало 32 початкові школи, вчительський колектив нараховував 129 фахівців [20].

У 1942 р. за ініціативи М. С. Медведєва у місті була відкрита музична школа, яку він і очолив. Школа мала класи танцюристів, співаків, музикантів, а в 1943 р. було відкрито клас віолончелі. Найбільш здібні учні отримували запрошення на роботу до Київської опери.

Окупаційна преса активно закликала українців на роботу до Німеччини. З 15 квітня 1942 р. розпочалася агітаційна компанія з цієї теми, людям обіцяли цікаву роботу, можливість набути нових навичок у веденні сільського господарства, які знадобляться при поверненні в Україну. Оголошення інформувало, що містяни можуть звертатися з 08:00 до 16:00 години до вербувальної комісії по вул. Судейській, 11 [18]. 22 квітня 1942 р. з ніжинської залізниці від'їхали перші добровольці (1200 чол.) на роботу в Німеччину [13]. Щоб зацікавити людей своїми пропозиціями на шпальтах

регулярно друкувалися листи земляків з Німеччини, в яких емоційно описувалися умови їхнього життя та рівень, демонструвалися фотознімки німецьких робітників та остарбайтерів, а також фото краєвидів Німеччини. У червні 1942 р. газета надрукувала листа Василя Сагайдака до своїх рідних: «Я ще пів-місяця працюю у майстра. Майстер – хороша людина. Купив мені костюм суконний, картуз, сорочку і велосипед новий, на якому я тільки сьогодні навчився їздити. Годують 5 раз у день, харчі хороші. У неділю сфотографуюсь і пришлю фотокартку. Передайте привіт усім хлопцям і скажіть, що мені дуже добре. Якби сказали зараз їхати назад у Носівку, то я б не захотів» [3]. Слід зазначити, що у ніжинській газеті друкували листи уродженців різних міст СРСР. Наприклад, жителька Ленінградської області розповідала про красу Берліна, умови проживання робітників тощо. Авторка поділилася своїми враженнями, відкриттям для себе, – що так комфортно може жити не тільки буржуазія, як вона думала раніше, до війни [2]. Представлені фактично у кожному номері повідомлення були спрямовані на заохочення українців виїжджати на роботу до Німеччини.

Отже, газета «*Ніжинські Вісті*» слугує допоміжним джерелом для вивчення історії повсякденності Ніжинщини, реконструкції життя її населення в умовах окупації. Після змістовного аналізу вміщених на її сторінках матеріалів ми дійшли висновку: окупаційна влада намагалася справляти певний духовний вплив на свідомість місцевого населення, створювала необхідні умови для їх життєдіяльності – забезпечила усім необхідним, першорядним. Представлена в газетах інформація свідчить про велику кількість проведених соціально-економічних, господарських та релігійних заходів, відкриття освітніх та культурнопросвітницьких закладів, анонси художніх фільмів, театральних постанов, концертів, оголошення та рекламна інформація тощо дозволяють нам усвідомити, що допомогло пересічним громадянам, дорослим і дітям витримати випробування війною, не втратити надію на завтра. Значна частина українознавчих публікацій

сприяла збереженню духовних надбань українського народу, пробудженню його національної свідомості.

Ми переконані, що надзвичайно важливо заради правдивого висвітлення історії подій, вчинків, долі людей вивчати та оприлюднювати документальну інформацію джерел, яка допомагає краще пізнати свою історію, відкрити невідомі сторінки перебігу подій. В нашому випадку – це *«Ніжинські Вісті»*, які містять *неабиякий інформаційний потенціал*.

Джерела та література

1. Відбудова міста // Ніжинські Вісті. 28 березня 1942. № 3. С. 1.
2. Відкрився новий світ // Ніжинські Вісті. 26 грудня 1942. № 79. С. 3.
3. Листи з Німеччини // Ніжинські Вісті. 13 червня 1942. № 23. С. 1.
4. Наказ // Ніжинські Вісті. 29 вересня 1942. № 53. С. 1.
5. Народження театру // Ніжинські Вісті. 1 квітня 1942. № 4. С. 2
6. Новий порядок постачання харчових продуктів у Ніжині // Ніжинські Вісті. 18 листопада 1942. № 68. С. 4.
7. Повідомлення з фронту // Ніжинські Вісті. 8 липня 1942. № 30. С.1.
8. Про обов'язкову участь всього сільського населення в шляхобудівництві // Ніжинські Вісті. 9 грудня 1942. № 74. С. 2.
9. Постанова // Ніжинські Вісті. 20 січня 1943. № 6. С. 4.
10. По школах міста // Ніжинські Вісті. 5 травня 1943. № 39. С. 2.
11. Розпорядження // Ніжинські Вісті. 9 травня 1942. № 14. С. 4.
12. Святочний дарунок для населення міста Ніжина // Ніжинські Вісті. 1 квітня 1942. № 4. С.1
13. 1200 добровольців поїхали до Німеччини // Ніжинські Вісті. 25 квітня 1942. № 10. С. 3
14. Топільський Г., Шевченко В. Ніжин 1941–1943. Окупація. Режим доступу : https://www.ucrainarma.org/ww_ii_and_after/nizhin-1941-1943-okupaciya-chastina-3-1943-rik.html

15. Тримати шляхи в зразковому порядку // Ніжинські Вісті. 11 квітня 1942. № 6. С. 4.
16. Церковне життя // Ніжинські Вісті. 9 травня 1943. №40. С. 4.
17. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України // Наукові записки Інституту журналістики. 2005. Т. 18. С. 131–158.
18. Чоловіки і жінки! // Ніжинські Вісті. 15 квітня 1942. № 7. С.1
19. Чому заборонено базар? // Ніжинські Вісті. 4 квітня 1942. № 5. С.1.
20. Школи району працюють // Ніжинські Вісті. 4 квітня 1942. № 5. С. 4.